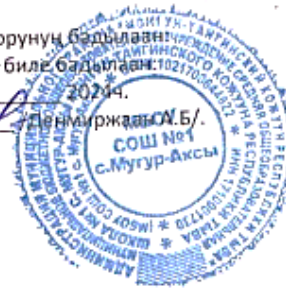

Мугур-Аксы суурнуң муниципалдыг бюджеттиг № 1 ортумак ниити билиг школазы

ШМК – ның хуралынга сайгарып
келген протокол № Р
«28» август 2024 чыл.
Чыдым А.Д.

Школа директорунуң өөредилге
талазы – биле оралакчызы
чөпшээрээн:
«28» август 2024ч.
Шолбан Ч.Х. / Шолбан Ч.Х. /

Школаның директорунуң баддылаан
№ _____ дужаалы – биле баддылаан
« _____ » _____ 2024ч.
Сенмиржаалы У.Б.
СОШ №1
с.Мугур-Аксы

Төрээн чогаал эртеминге
ажылчын программа.
10 класс.

2024 – 2025 өөредилге чылы

Тайылбыр бижик

10-гу класска тыва чогаалга чижек ажылчын программаны Өөредилгениң Федералдыг күрүне стандартызының (улаштыр – ӨФКС) «Родной язык и родная литература» деп өөредилге кезээнде киирген «Торээн чогаал» эртемин шингээткениниң түннелдерин кичээнге алган. Программада Россия Федерациязының хамаатызының мөзү-шынар сайзыралыга болгаш кижизидилгезинге хамаарышкан Концепциясында айыттыг чүүлдерни болгаш Тыва Республиканың регионалдыг, этнокультурлуг онзагайларын, ол ышкаш Россия чоннарының хамааты ниитилелинге хамаарышкан эп-сеткил каттыштырылгасы, культуралар аразында чөптүг харылзаа тургузар сорулгаларының бүгү байдалдарын барымдаага ап, өөренип көргөн.

Программа дараазында хоойлу, доктаал, саавырларның негелделеринге таарыштыр кылдыганы:

- Россия Федерациязының Конституциязы (01.07.2020 ч. чаарттынганы-биле) ст. 26;
- Федералдыг хоойлу. 29 декабрь 2012 ч. № 273-ФХ «Россия Федерациязының өөредилге дугайында хоойлузу»;
- Федералдыг хоойлу. 03.08.2018 ч. № 317-ФХ «Россия Федерациязының өөредилге дугайында хоойлузунуң 11 и 14 статьяларына чаартылгалар киирериниң дугайында»;
- Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының 17 декабрь 2010 ч. № 1897 дужаалы «Кол ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттарын бадылаарының дугайында» (Россия Федерациязының өөредилге, эртем яамызының 31 декабрь 2015 ч. № 1577 дужаалды редакторлааны -биле);
- Тыва Республиканың Конституциязы (12.04.2019 ч. чаарттынганы-биле) ст.5, 24;
- Хоойлу ВХ-1 «Тыва Республикада дылдарның дугайында» от 31.12.2003 ч. № 462 (12.04.2019 ч. чаарттынганы-биле);
- Тыва Республиканың Хоойлузу 21.06.2014 ч. № 2562 ВХ-1 «Тыва Республикага өөредилге дугайы» (02.06.2019 ч. чаарттынганы-биле).

Программаның ады болгаш авторлары:

Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының НШХИ-ниң сүмелээни «Тыва чогаал» эртемниң ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартына (Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак тургускан. 2012),
«Федералдыг ажылчын программа» (2023ч.) Ооржак Л.Х., 10 класстың «Тыва чогаал. 10 класс». (авторлары: Е.Т.Чамзырын, А.Х.Херел., 2022ч) номунга дүүштүр тургускан.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны ооредиринин сорулгалары

Өөредиглиг:

- чогаал созуглелинин тургузуун, уран-чеченин, оон дылынын онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдын теориязынын эге билиглериңге даянып, чечен чогаалдын аймаан, жанрын, хевирин, ооё бижиттинген тоогузун чыып;
- чечен чогаалдын онзагайын уран чуулдун оске хевирлери-биле деннеп, орус болгаш оске-даа чоннарнын литературазында тыва чогаалдарнын идея-тематиказы-биле хооннешуткалыг чогаалдарны деннеп;
- чогаал сайгарарына ажыглаар янзы-буру медээ-сумелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын ооредир.

Сайзырадыр:

- уругларнын амыдыралче бот-тускайлан медеделдиг коружун хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгереёгей, утказынга дууштур шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мозу-будужу чаагай, эпиг-чоптуг;
- кижилерге, торээн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медерели бедик; ада-чурт тоогузун унелеп билир;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунун туружун амыдыралдын кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Эртемнин ооредилге планында туружу

Чыргакы ортумак школанын 2023-2024 ооредилге чылынын ооредилге планын езугаар төрөөн (тыва) чогаал эртемин өөрөдир шактар үлелгезинин бердингени: 10 класска – неделяда 1 шак, чылда 34 шак.

Эртемнин ужур-утказы

Эртемнин ужур-уткалыг кезээнде мөзү-шынар болгаш үнелиг чүүлдерни шингээдир, төөгү-культурлуг үндезиннерни көргүскен, кижизидилге салдарлыг тыва чогаалдарны база Тываның орус дылда бижип чоруур чогаалчыларының база орус болгаш делегей литературазында шылгараңгай чогаалдарның тыва дылда бижиттингени-биле өөреникчилер таныжар, сайгарып шингээдир.

10-гу класска «Төрөөн (тыва) чогаал эртемнин ужур-уткалыг кезээ

Кирилде. Тыва литература XX вектин эгезинде. Мөзү-шынар болгаш эстетиктиг идеал дилээшкини. Тыва литератураның үндезилекчилери болгаш ийиги салгалдың чогаалчыларының чогаалдары.

«**Кижиги - ниитилел - күрүне**» Салчак Калбакхорекович Токаның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

С.К. Токаның автобиографтыг трилогиязы. «Араттың сөзү». Бирги ном. Эгелер: «Он сургуул», «Улуг ужар». Үшкү номдан эгелер: «Улуг Москва, амыр-ла», «Улуг өөрөдилге эгелээн».

«**Кижиги-ниитилел-куруне**» Степан Агбанович Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

С.С. Сарыг-оолдун автобиографтыг тоожузу «Аңгыр-оолдун тоожузу». Тываның ниитилел-политиктиг амыдыралын уран чечен көргүскени. Бирги номдан эгелер: «Кижиги чугаалажып таныжар, аът киштежип таныжар», «Чугааның эгези», «Эргин кырында», «Ием төрели оюнзак улус». Ийиги номдан эгелер: «Чиктиг, солун чугаалар», «Кожасуурлар өрттенген», «Кижилер өскерилген», «Аревге кирип алдым», «Кызыл хоорай». Шүлүктөр: «Ынакшыл», «Чараш карак», «Үрезинчигеш». Шүлүглел «Алдын-кыс».

«**Литература теориязы**» Литературлуг угланышкыннар: тыва литературада социалисттик реализм, реализм.

«**Кижиги-ниитилел-куруне**» Сергей Бакизович Пюрбүнүн амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Чаңгыс сөс дээш», «Пушкин шөлүнге», «Ак-көк дээр дег өңнүг», «Күскү сесерликке», «Белек», «Чуртталганың аялгазы». Шүлүглел «Үем болгаш үе-чергем дугайында».

«**Кижиги-бойдус-депшилге**» Олег Карламович Саган-оолдун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Роман «Дөспөстөр».

«**Кижиги-ниитилел-куруне**» Бадра Ужуней оглу Иргиттин (У.И. Бадра) чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Роман «Арзылаң Күдөрек».

«**Кижиги-бойдус-депшилге**» Салчак Өдөкеевич Тамбаның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Мээң байым», «Амыдырал хеми», «Сөзүм утпа», «Капитан Гастеллога», «Аалдап четсе». Тоожу «Амыргалаар».

Константин Чанзанович Тоюннун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

Шүлүктөр: «Көгерим», «Ыраажы кыс».

«**Орус литература тыва дылда**» Тыва чогаалчыларның очулгазында

А.С.Пушкин.Шүлүктөр:«Тураскаал»,«Сибирьже»,«Хоругдаттырган кижиге». Роман «Евгений Онегин» (очул. С.Б. Пюрбю).

Тыва чогаалчыларның очулгазында М.Ю. Лермонтов.

Шүлүктөр: «Салгын хемези», «Булуттар» (очул. М.Б. Кенин-Лопсанның), «Төрөөн чурт» (очул. С.А. Сарыг-оолдуу).

«**Кижиге-бойдус-депшилге**» С.С. Сюрюн-оолдун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.С.С.

Сюрюн-оолдун лирикасы. Шүлүктөр: «Көк-көк даглар», «Ак». Роман «Ногаан ортулук».

«**Кижиге-ниитилел-куруне**» С.С. Сюрюн-оол «Тывалаар кускун»(роман). Монгуш Борахович Кенин- Лопсанның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы Сонеттер. Роман «Чүгүрүк Сарала».

«**Литература теориязы**» Роман.Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүндө роман жанрының төрүттүнгени болгаш сайзыралы. Жанрларның хөй янзылыгы: философия, төөгүлүг, фантастика, социал-психология, шүлүктөөн роман.

«**Кижиге - ниитилел - күрүне**» М.Б.Кенин-Лопсан «Буян-Бадыргы» (роман).

«**Кижиге - бойдус- депшилге**» Юрий Шойдакович Кюнзегештин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл- чорудулгазы.

Шүлүктөр: «Саргатчай», «Тожу кижиге хоорайда», «Шүлүктөргөң дөзези», «Арат оглуужуп үнгөн», «Ожук даштары»,

«Шүлүкчүнүн орнукшулу ыржым, шириин».

«**Литература теориязы**» Тыва литературалык критиканың сайзыралы.Тыва литературалык критика, төрүттүнгени. Тыва литератураның биргишинчилекчилери: Д.С. Куулар,М.А. Хадаханэ, А.К. Калзан болгаш өскелер-даа. Тыва литературалык критиканың амгы үеде байдалы.

«**Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда**»

Э. Хемингуэй. Тоожу «Ашак биле далай»(очул. А. Делгер-оолдуу).

«**Россия чоннарының литературазы тыва дылда**»

Т.Г. Шевченко. Шүлүк «Дүш», «Чагыг». С.П. Щипачев Шүлүктөр «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылды туолундан камнап чоргар...».

Чогаалчылар С.П. Щипачёвтуң, В.М. Кожевниковтуң С.П. Гудзенконун, А.А. Прокофьевтин Тываже кээп чорааны.

Дагестан литература. Р.Г. Гамзатов. Шүлүк «Төрөөн дыл» («Мээң Дагестаным»)депномдан).

Алтай поэзия. Ниити медээ. Владимир Ойинчинович Адаров. А.О. Адаровтуң алтай литератураның сайзыраарына салдары. Шүлүк «Көшкүн чон».

Шор литература. Ниити медээ.Н.Е. Бельчегешев (Койа Бельчек). Шүлүк «Ырлап тур мен». Хакас литература. М.Н. Чебодаев. Чечен чугаа «Крепин».

Катаптаашкын. Туннель кичээл

Эртемни ооренген соонда туннельдер:

Ооредилгенин **бот-тускайлан туннельдери** оореникчинин узел-бодалын боду тодарадып, боду сайзырадып, боду углап билиринче тооредиринин чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медреселдиги-биле угап билиринче, хой чоннарнын аразынче хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыраарынче угланган болур.

Предметтик туннельдер кижинин ажыл-херээнин дараазында байдалдарынче: тыва дыл эртемнин спецификазын медресеп билипалырынче, чаа билиглерни чедип алырын янзы-буру аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялык билиглерни амыдырал-биле холбап ооредиринче, эстетиктиг корушту хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтик туннельдер оореникчилерге тыва дыл эртемнин оске эртемнернин теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир ооредиринче, ооредиринин

бот-тускайлан, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билирин) регулятивтиг (бот-тускайлан угланыышкынныг), чаа билиг алырынын аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Эртем талазы-биле тодаргай түннелдер

10 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– тыва дылдың функционалдыг стильдерин ылгап билир, сөзүглелдерниң стиль болгаш жанрын тодарадыр;

– бердинген сөзүглелдин стилин өскертир;

– баш бурунгаар белеткээн сөзүглелде стиль талазы-биле частырыгларны тыпкаш, эдер;

– аңгы-аңгы стильдерге болгаш жанрларга хамааржыр сөзүглелдер чогаадыр;

– лингвистиктиг словарьлар, энциклопедиялар болгаш справочниктерни ажыглаар;

– «дыл» болгаш «чугаа» деп билиглерни ылгап билир;

– бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын грамматиктиг, коммуникативтиг болгаш этиктиг нормаларга дүүштүр үнелээр;

– литературлуг тыва дылдың лексиктиг, грамматиктиг, шын бижиириниң болгаш адаарының нормаларын сагыыр;

– чугааның янзы-бүрү байдалдарына тыва литературлуг дылдың нормаларын шын ажыглаар;

– тыва дылдың литературлуг болгаш диалект хевирлерин аңгылаар;

– сөзүглелдерде тыва дылдың диалект хевирлерин болгаш кара чугаа сөстөрүн сайгарар, оларны литературлуг дылдың сөстери-биле soluур;

– сөзүглелде медээниң шынга дүгжүрүн аңгы-аңгы бижимел барымдааларга (номнар, массалыг информация чепсектери, Интернет) даянып, тодарадыр.

Доозукчу өөренип алыр аргалыг:

– албан-херек харылзажылгазының үезинде диалог/полилог чорудар, чугаалажылга үезинде чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын эскерип, тайылбырлап билир;

– оратор мергежилиниң үндезиннерин билир;

– шинчилел ажылын чорудуп, ооң түннелдерин аас болгаш бижимел чугаа дузазы- биле дамчыдар;

– баш бурунгаар белеткээн сөзүглелдин бижик демдектеринде частырыгларын эдер;

– дыл интерференциязының (бир дылдың өске дылга чедирип турар салдарын) чылдагааннарын сайгарар;

– баш бурунгаар белеткээн сөзүглелде бижик демдектериниң частырыын эдер;

– сөзүглелдерде медээни эде тургузарының аргаларын билир, номчаан сөзүглелдеринден тезис, конспект, аннотация, реферат, презентация хевирлерин тургузар;

– дыл болгаш стиль нормаларын сагывышаан, сөзүглелдерни тыва дылдан орус дылче, орус дылдан тыва дылче шын очулдуруп билир

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН
10 КЛАСС (34 ШАК)

	Кичээлдин темазы	Шаг ы	Уези		Өөреникчилерниң ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң тайылбыры
			План ёзугаар	Херек кырында	
1	Тыва литература XX вектиң эгезинде. Мөзү-шынар болгаш эстетиктиг идеал дилээшкини. Тыва литератураның үндезилекчилери болгаш ийиги салгалдың чогаалчыларының чогаалдары.	1			Литература критиказының төөгүзү-биле таныжылга; тыва литератураның сайзыраарына ооң ролун тодарадыр.
2	Салчак Калбакхорекович Токаның чогаадыкчы ажыл- чорудулгазы. С.К. Токаның автобиографтыг трилогиязы «Араттың сөзү». Бирги ном. Эгелер: «Он сургуул», «Улуг ужал».	1			С.К. Токаның чогаадыкчы намдарын билдингир чурт баштыңчызы, чогаалчы кылдыр өөренир. ТАР болгаш Тыва АССР үезинде чурттуң ниитилел-политиктиг амыдыралы-биле чогаалчының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының холбаалыы. Трилогияның тематиказы. Чогаалдың иштиги темаларын тодарадыры: өг-бүле темазы, романда омур-хевирлер системазы. Өөренип турар чогаалының проблемазын, төөгүлүг үе, чечен девискээрин бот-тускайлаң билип турары. Тываның төөгүзүнге хамаарышкан медээлер-биле холбап, чогаалдың сайгарылгазын кылыры.
3	«Араттың сөзү». Үшкү номдан эгелер: «Улуг Москва, амыр- ла», «Улуг өөредилге эгелээн».	1			Литература теориязы-биле ажыл: тематика, проблематика, мөзү- бүдүш пафозу, омур-хевирлер системазы, композицияның онзагайы, чогаалдың уран-чечен дылы, детальдар. Критиктиг, мемуарларлыг, тайылбырлыг ажилдардан алдынган медээлерни шын ажыглаары. Бодунуң бодалын план ёзугаар тургузуп билири; чидиг айтырыг көдүрген угап-боданышкынның чогаадыгны бижип билири. Бердинген темалыг чогаадыгга херек медээни тып билири.

4	Степан Агбанович Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажыл- чорудулгазы. С.С. Сарыг-оолдун автобиографтыг тоожузу «Аңгыр-оолдун тоожузу» Тываның ниитилел- политиктиг амыдыралын уран чечен көргүскени. Бирги номдан эгелер: «Кижичугаалажып таныжар, аът киштежи таныжар», «Чугааның эгези», «Эргин кырында», «Ием төрели оюнзак улус».	1			Тыва литератураның үндезилекчилериниң бирээзи, Тываның улустун чогаалчызы, прозачы, драматург, очулдурукчунун чогаадыкчы намдарын өөренири. «Ак-көк хемниң кижилери» деп кинонун сценарийиниң авторларының бирээзи. Чогаадыкчы ажылының тыва чоннун культуразы, хөй-ниитиниң амыдыралы- биле сырый холбаалы. С.А. Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының дугайында литература-критиктиг ажылдар-биле таныжылга. Чогаалчының философчу болгаш ынакшыл лириказының онзагайларын тодарадыры. Шээжи-биле өөрөнгөн шүлүктериниң аянныг номчулгазы. Лириктиг шүлүктериниң сайгарылгазы.
5	С.С. Сарыг-оолдун автобиографтыг тоожузу «Аңгыр- оолдун тоожузу» Ийиги номдан эгелер: «Чиктиг, солун чугаалар», «Кожасуурлар өрттенген», «Кижилер өскерилген», «Аревэге кирип алдым», «Кызыл хоорай». Шүлүктер: «Ынакшыл», «Чараш карак», «Үрезинчигеш». Шүлүглел «Алдын-кыс».	1			Бот-намдарлыг чогаалдың ТАР болгаш Тыва АССР үезинде ниитилел-политиктиг байдалдар-биле деңнелгези. Тоожуп турарының онзагайы: маадырның мурнундан тоожууру, чогаалдың шын төөгүлүг үе болгаш бүгү кижичө төрөлгөтөнгө хамаарышкан утказын ажыдары. Чогаалда көдүртүнгөн чугула айтырыгга, болуушкуннарга, маадырларның кылып турар ажыл- херектеринге хамаарыштыр бодунун бодалдарын илередип билири. Өөрөнгөн чогаалының төөгүлүг үе-биле харылзаалыын ажыдары. Шүлүглелдин тема болгаш идеязын, композициязының онзагайын тодарадыры. Чогаалдың адының символдуг утказын, кол маадырларның омур-хевирлерин тодаргайлаары. Чогаалдың композициязының элементилери: пейзаж, портрет, интерьерниң салдарлын илередип сайгарары. Тыва литератураның хөгжүлдөзунге литературлуг агымнарның салдары. Шүлүглелден үзүндүнү шээжи-биле аянныг номчууру.
6	Литературлуг угланышкыннар: тыва литературада социалистиг реализм, реализм. Хыналда ажыл (тест-биле ажыл)	1			Тыва литератураның хөгжүлдөзунге литературлуг агымнарның салдары. Шүлүглелден үзүндүнү шээжи-биле аянныг номчууру.

7	Сергей Бакизович Пюрбүнүн амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Чаңгыс сөс дээш», «Пушкин шөлүнгө», «Ак-көк дээр дег өңнүг», «Күскү сесерликке», «Белек», «Чуртталганың аялгазы». Шүлүглел «Үем болгаш үе-чергем дугайында».	1			Тыва литератураның үндезилекчилеринин бирээзи С.Б. Пюрбюнүн намдарын болгаш чогаадыкчы делегейинин арыннарын өөренири. Чидиг айтырыглар көдүргөн шүлүктеринин утказының делгем хемчээлдии. Очулга ажылы. Төөгү болгаш литература теориязын холбаштырып шүлүктү сайгарары болгаш утказын тайылбырлаары (темазы, көдүргөн айтыры, мөзү-бүдүштүн көдүрлүүшкүнү (пафос), омур-хевирлер аайлашкаа, композицияның онзагайы, чогаалдың чурумалдыг аргалары, детальдар). Шүлүглелдин утказының төөгү болгаш бүгү кижини төрөлгөткеннин амыдыралы-биле харылзаалыын ажыдары. Тема болгаш идеяны, композициязының онзагайын тодарадыры. Шүлүглелдин адының символдуг утказы-биле ажылдаары, кол маадырның омур-хевири болгаш ийиги чергениң маадырларының аттарының онзагайы- биле ажыл. Композицияның кезектеринин онзагайын тодарадыры, шүлүглелдин ниити сайгарылгазы. Биче төрөөн чер-чуртта база Россияда төөгүлүг болуушкуннарга даянып, теманы ажытканы. Төөгүнүн дириг херечизи – Тыва чуртунда хөгжүлдениң оруунун херечизи тоожукчу маадырның омур-хевири.
8	Олег Карламович Саган-оолдун чогаадыкчы ажил- чорудулгазы. Роман «Дөспөстөр».	1			Тыва литератураның үндезилекчилеринин бирээзи О.К. Саган- оолдун намдары, чогаадыкчы ажил-чорудулгазын өөренири. Төрөөн чер-чуртунун төөгүзүн көргүскени-биле чогаалдарының төөгүлүг үнелии. Романның тема, идеязын тодарадыры. Тываның ниитилел- культурлуг амыдыралы-биле уран-чечен литератураның харылзаалыын тодарадыры. Хеймер-оолдун мөзү-бүдүжүндө алыс күзели болгаш аажы-чаңының оон кижини бооп хевирлеттинеринге салдарын көргүзери.
9	Олег Карламович Саган-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Дөспөстөр».	1			Номчаан чогаалында көдүрттүнгөн чугула айтырыгларын сайгарып, бодунун бодалын бадыйткалдыг илередири, маадырларның ажил-херээнге, чогаалда болуушкуннарга үнелел бээри. Чугула тема, айтырыгларга хамаарыштыр монолог, диалог хевиринге сайгарылганы чорудары. Критиктиг, мемуарлыг литературалар-биле ажыл. Чогаалга хамаарыштыр бодалын илередирде, план тургузуп ажылдаары; чидиг айтырыг көдүргөн чогаадыг угаап-боданышкын бижири. Тематка дүүштүр херек медээни тып билири. Бердинген темалыг чогаадыгга херек медээни тып

					билири.
10	Бадра Ужуней оглу Иргиттин (У.И. Бадра) чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Арзылаң Күдерек».	1			И.Ү. Бадраның чогаадыкчы ажил-чорудулгазының анык Тыва республиканың тургустунарынга болгаш хөгжүүрүнге, тыва литератураның сайзыраарынга салдары.
11	Бадра Ужуней оглу Иргиттин (У.И. Бадра)чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Арзылаң Күдерек».	1			Романның бижиттинген төөгүлүг үндезиннери-биле таныжылга. Тывага болуп турган хөй талалыг төөгүлүг болуушкуннарның база политиктиг амыдыралды көргүскени. Романның жанрының, композициязының бот-тускайлаңын тодарадыры. Чугула тема, айтырыгларга хамаарыштыр монолог, диалог хевиринге сайгарылганы чорудары. Романның сюжедин, маадырларның аажы-чаңын, эпиктиг тоожуушкунунун делгемин тодарадыры. Маадырларның овур-хевиринге, чогаалда дылдың уран-чечен аргаларның ужур-дузанын тодарадыры. Сөзүглелдин аянның номчулгазы. Чогаалга хамаарыштыр бодунун бодалын илередирде, бодунга планургузуп билири, херек медээни тып, бижимел ажилды кылып билири.
12	Салчак Өдөкеевич Тамбаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	1			С.Ө. Тамбаның чогаадыкчы намдары-биле таныжылга: журналист, чогаалчы, прозачы. «Донгада кадык» деп чогаалдың фольклорлугүндезиннери, амгы тыва литературада оон туружу. Чугула темалар, айтырыгларны чугааның монолог, диалог хевиринге сайгарары.
	Шүлүктер: «Мээң байым», «Амыдырал хеми», «Сөзүм утпа», «Капитан Гастеллога», «Аалдап четсе». Тоожу «Амыргалаар».				Лириктиг чогаалдарның аянның номчулгазы. Номчаан чогаалының кол бодалынга хамаарыштыр бодунун бодалын шын тургузуп билири. Шүлүктерниң сайгарылгазынга киржири
13	Салчак Өдөкеевич Тамбаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктер: «Мээң байым», «Амыдырал хеми», «Сөзүм утпа», «Капитан Гастеллога», «Аалдап четсе». Тоожу «Амыргалаар».	1			«Амыргалаар» деп тоожунун идея, тематиктиг онзагайларын тодарадыры. Номчаан чогаалынга хамаарыштыр бодунун бодалын шын тургузары, маадырларның кылдыныгларынга болгаш болуушкуннарга хамаарыштыр үнелел бээри, тоожунун чидиг айтырыгларын сайгарары.

14	Константин Чанзанович Тоюннуң чогаадыкчы ажил- чорудулгазы. Шүлүктөр: «Көгерим», «Ыраажы кыс».	1			Тыва литератураның үндезилекчилеринин бирээзи К.Ч. Тоюннуң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле таныжылга. Чогаалчының лириктиг шүлүктеринин уран-чечен, тускайлаң онзагайы-биле таныжылга. Сөзүглелдернин хөй талалыг сайгарылгазы (чогаалдың утказын билип аары - хүлээп аары – сайгарылгазы – номчаан чүүлүн үнелээри). Авторнуң туружун тодарадыры. Төрээн черинге ынакшылды, дылынга хүндүткелди, хамааты туруштуг сеткилди оттуруп кижизидери.
15	Тыва чогаалчыларның очулгазында А.С.Пушкин.Шүлүктөр:«Тураскаал» ,«Сибирьже»,«Хо ругдаттырган кижи». Роман «Евгений Онегин» (очул. С.Б. Пюрбю).	1			
16	Тыва чогаалчыларның очулгазында М.Ю. Лермонтов. Шүлүктөр: «Салгын хемези», «Булуттар» (очул. М.Б. Кенин-Лопсанны), «Төрээн чурт» (очул. С.А. Сарыг- оолдуу).	1			
17	С.С. Сюрюн-оолдун чогаадыкчы ажыл- чорудулгазы.С.С. Сюрюн- оолдундириказы. Шүлүктөр: «Көк-көк даглар», «Ак». Роман «Ногаан ортулук».	1			С.С. Сюрюн-оолдун чогаадыкчы намдары-биле таныжылга. Шүлүктөрнин сайгарылгазы, кол бодалдарны ажытканы. Өөренип турар чогаалдарында кижинин үнелээр чүүлдеринге хамаарыштыр бодунун бодалдарын илередип билири. Төрээн чер-чуртка тураскааткан база хамааты туруш, бойдус темазынга бижиттинген шүлүктөрнин поэтиктиг онзагайларын тодарадып билири.
18	С.С. Сюрюн-оол «Тывалаар кусун» (роман).	1			Романда ниитилел болгаш мөзү-шынар айтырыгларын көдүргени, хамааты турушту илереткен угланышкыны. Романда мөзү- шынар хевирлээр кол демдектерни илередири. Номчаан чогаалында чидиг айтырыгларны бот-тускайлаң илередип шыдаары, чогаал маадырларының аажы-чаңыга, кылдыныгларынга база чогаалда болуушкуннарга үнелел бээри. Кускуннуң окур-хевиринде символ утка, романның адының утказы.
19	С.С. Сюрюн-оол «Тывалаар кусун»	1			Чогаалдың дылының уран-чечени, авторнуң бижиир аяны. Критиктиг, мемуарлыг болгаш тайылбырлыг литературалар-биле ажил. Чогаал

	(роман).				сайгарылгазынга хамаарыштыр бодунга план тургузуп билири; чидиг айтырыг көдүргөн чогаадыг угаап- боданыышкын бижири. Чогаадыгның темазынга херек медээни тып билири.
20	Монгуш Борахович Кенин-Лопсанның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл- чорудулгазы Сонеттер. Роман «Чүгүрүк Сарала».	1			М.Б. Кенин-Лопсанның чогаадыкчы болгаш эртем уг-шиглиг ажыл-чорудулгазы-биле таныжылга. Баштайгы шүлүктериниң улустун аас чогаалы-биле холбаалы. Интернет курлавыры, библиографтыг айтыкчылар, библиотекалар каталогтары-биле ажыл Тыва шүлүк чогаалында «сонет» жанрының тывылганы. Ынакшыл лириказының онзагайы. Сонет жанрының композициязының онзагайын, уран-чеченин тодарадыры.
21	Монгуш Борахович Кенин-Лопсанның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл- чорудулгазы. Роман «Чүгүрүк Сарала». Чогаадыг «Тыванын араттарынын дайынга дузаламчызы.	1			Романның композициязының онзагайын тодарадыр, чогаалдың сайгарылгазын чорудары. Кол маадыр Саадактың омур-хевирин- биле ажыл. Тыва кижиниң амыдыралында болгаш сагыш- сеткилинде аъттың салдарын илередири. Чоннар аразында найыралды чурааны. Тыва литератураның төөгүзүндө роман жанрының тывылганы болгаш сайзырап эгелээни-биле таныжылга. Тыва литературада бижиттинген романнар. Роман жанрының хевирлери: ниитилел-психологтуг, философчу, төөгүлүг, фантастиктиг, шүлүктээн роман дээш оон-даа өске.
22	Роман.Тыва литератураныңсайзыралының төөгүзүндө роман жанрының төрүттүнгени болгаш сайзыралы. Жанрларның хөй янзылы:философчу, төөгүлүг, фантастиктиг,социал-психологтуг, шүлүктээн роман.	1			
23	М.Б. Кенин-Лопсан «Буян-Бадыргы» (роман).	1			Тыва чоннуң ниитилел-политиктиг амыдыралы-биле уран-чечен литератураның аразында харылзааларын тывары. Номчаан чогаалында чидиг айтырыгларны тып үндүрүп, оларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип, маадырларның омур- хевиринге, кылдыныгларынга база чогаалда болуушкуннарга үнелел бээри. Тыва чоннуң ниитилел-политиктиг амыдыралы-биле уран-чечен литератураның аразында харылзааларын тывары. Номчаан чогаалында чидиг айтырыгларны тып үндүрүп, оларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип,

					маадырларның овор- хевиринге, кылдыныгларынга база чогаалда болуушкуннарга үнелел бээри. Кол маадырның иштики делегейиниң нарын байдалы. Өөренип турар чогаалдарда үнелиг чүүлдерге бодунуң хамаарылгазын тодаргайлап илередири. Критиктиг, мемуарлыг, тайылбырлыг литературалар-биле ажыл. Төлөвилел тургузары, бодунуң бодалын, туружун илередиринге таарыштыр план тургузуп алыры. Темазы тодаргай төлөвил-биле ажылдаарынга херек медээни тывары.
24	Юрий Шойдакович Кюнзегештин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл- чорудулгазы. Шүлүктер: «Саргатчай», «Тожу кижиге хоорайда», «Шүлүктерниң дөзези», «Арат оглу ужуп үнген», «Ожук даштары», «Шүлүкчүнүң орнукшулу ыржым, шириин».	1			Ю.Ш. Кюнзегештин тыва шүлүк чогаалының сайзыралына кириген үлүг-хуузу. Шүлүктерниң тематиказының онзагайы. Чогаалчының иштики делегейин ооң чогаалдарына даянып тодарадыры. Шүлүктерниң сайгарылгазы, тема, идея, уран-чечен аргаларны тодарадыр Тыва шүлүк чогаалында чаа хевир – ожук даштарын өөренири. Шүлүктерниң сайгарылгазы. Шүлүктерде уран-чечен детальдарның салдарын тодарадыры.
25	Тыва литературлуг критиканың сайзыралы. Тыва литературлуг критика, төрүттүнгени. Тывалитератураның биргишинчилекчилери: Д.С. Куулар, М.А. Хадаханэ, А.К. Калзан болгаш өскелер- даа. Тыва литературлуг критиканың амгы үеде байдалы.	1			
26	Э. Хемингуэй. Тоожу «Ашак биле далай» (очул. А. Делгер-оолдуу).	1			Чогаалда пейзажтың салдары, мөзү-бүдүш айтырыгларын ажыдарына детальдарының уjur-утказын тодарадыры. Янзы-бүрү медээлер, номнар, энциклопедиялар, Интернет четкилери- биле ажыл.
27	Т.Г. Шевченко. Шүлүк «Дүш», «Чагыг».	1			

28	С.П. Щипачев Шүлүктөр «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылды туялундан камнап чоргар...».	1			Чогаалдарда чечен үе болгаш чечен девискээрниң тайылбыры. Чогаалдарда найырал темазын ажытканының онзагайы: фронтовик- чогаалчы С.Щипачев болгаш Тыва 1943 чылда. Шүлүктөрнүң аянныг номчулгазы.
29	Чогаалчылар С.П. Щипачёвтуң, В.М. Кожевниковтуң С.П. Гудзенконуң, А.А. Прокофьевтиң Тываже кээп чорааны.	1			
30	Дагестан литература. Р.Г. Гамзатов. Шүлүк «Төрөөн дыл» («Мээң Дагестаным») деп номдан).	1			
31	Алтай поэзия. Ниити медээ. Владимир Ойинчинович Адаров. А.О. Адаровтуң алтай литератураның сайзыраарына салдары. Шүлүк «Көшкүн чон».	1			
32	Шор литература. Ниити медээ. Н.Е. Бельчегешев (Койа Бельчек). Шүлүк «Ырлап тур мен». Хакас литература. М.Н. Чебодаев. Чечен чугаа «Крепин».	2			Чогаалчы, прозачы, очулдурукчу, СССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү М.Н. Чебодаевтиң чогадыкчы ажил- чорудулгазы-биле таныжылга. Тыва болгаш өске национал литератураларда чаңчылчаан куда ёзулалдарының көргүскениниң онзагайларын тодарадыры.
33	Литература – амыдыралдың көрүнчүү.	1			Бөлүктеп болгаш коллективтиг ажилдаары. Номчаан, өөрөнгөн чогаалдарына бодалдарын илередир планны тургузуп билири, өөрөнгөн чогаалдарына хамаарышкан төлевилелдерни тургузары. Төлевилелдин темазына херек медээни тып билири.
34		1			